

"דמות אדם בארובה"

על דמות הגיבור במעשה החכמים: הלל הזקן על גג בית המדרש

1. אמרו עליו על הלל הזקן, שִׁבְכָל יוֹם וַיּוֹם הָיָה עוֹשֶׂה וּמַשְׁתַּכֵּר בְּטַרְפָּעִיק.
2. חָצִיו הָיָה נוֹתֵן לְשׁוֹמֵר בֵּית הַמִּדְרָשׁ וְחָצִיו לְפִרְנָסָתוֹ וּלְפִרְנָסַת אֲנָשֵׁי בֵּיתוֹ.
3. פָּעַם אַחַת לֹא מָצָא לְהַשְׁתַּכֵּר וְלֹא הִנִּיחוֹ שׁוֹמֵר בֵּית הַמִּדְרָשׁ לְהַכְנִס ;
4. עָלָה וְנִתְּלָה וְנָשָׁב עַל פִּי אֶרְבָּה, כְּדִי שְׁיִשְׁמַע דְּבָרֵי אֱלֹהִים חַיִּים מִפִּי שְׁמַעְיָה וְאַבְטָלְיוֹן.
5. אָמְרוּ: אוֹתוֹ הַיּוֹם עָרַב שַׁבָּת הָיָה, וַתִּקְיַפְתָּ טִבֵּת הַיְתָה, וְנָרַד עָלָיו שֶׁלֵּג מִן הַשָּׁמַיִם.
6. כְּשֶׁעָלָה עֲמוּד הַשָּׁחַר אָמַר לוֹ שְׁמַעְיָה וְאַבְטָלְיוֹן :
7. אַבְטָלְיוֹן אָחִי, בְּכָל יוֹם הַבַּיִת מְאִיר וְהַיּוֹם אָפֵל, שְׁמָא יוֹם מַעֲנָן הוּא?
8. הִצִּיצוּ עֵינֵיהֶן וְרָאוּ דְמוּת אָדָם בְּאֶרְבָּה.
9. עָלוּ וּמָצְאוּ עָלָיו רוּם שְׁלֹשׁ אַמּוֹת שֶׁלֵּג.
10. פָּרְקִיאוּ וְהִרְחִיצוּהוּ וְסָכוּהוּ וְהוֹשִׁיבוּהוּ כְּנֶגֶד הַמְּדוּרָה.
11. אָמְרוּ: רָאוּי זֶה לְחַלֵּל עָלָיו אֶת הַשַּׁבָּת.

(תלמוד בבלי, יומא לה ע"א)

עיון במעשה החכמים "הלל על גג בית המדרש" מחדד את הצורך בהבנת שאלת תפקידו של ה"גיבור" בסיפור.

במבט ראשון הלל הוא הגיבור המרכזי – המעשה כולו נסוב עליו ועל אהבת לימוד התורה שלו והמוכנות העמוקה להקריב הכל בכדי ללמוד תורה. המעשה עוסק במעשיו הן ביום יום ("עושה ומשתכר") והן באירוע החריג שבו עוסק המעשה ("לא מצא להשתכר", "עלה ונתלה וישב") ואף סופו של המעשה עוסק בו ("ראוי זה לחלל עליו את השבת"). עם זאת, קולו של הלל עצמו כלל לא נשמע מתחילתו של המעשה ועד סופו. יותר מכך, בחלקו השני של המעשה ("אמרו: אותו היום ערב שבת היה") לא מופיע ולו פעם אחת שמו של הלל עצמו אלא בכינויים בלבד – "דמות אדם", "עליו", "זה".

לאור זאת, נבקש לחלק את המעשה לשני חלקים כאשר לכל אחד מהם גיבור אחר. החלק הראשון (אמרו – שמעיה ואבטליון) מבקש לצייר את דמותו של לומד התורה האידאלי המחלק את המעט שיש לו בין קיום פיזי (פרנסה) לבין קיום רוחני (תורה). עניינו של חלק זה הוא להציג את הקשיים המשמעותיים בהם נתקל אותו תלמיד ואת ההתגברות עליהם. בחלק זה אכן הלל הוא גיבורו של הסיפור – הוא פועל ומוצא פתרון למצוקתו. עם זאת, לא ברור האם קיים קונפליקט (שהוא בסיסו של כל סיפור) והאם נדרשת ממנו הכרעה בין שני ערכים שונים, או שחלק זה מציג תיאור פשוט ולא מעבר לכך.

בחלקו השני של המעשה הלל כאמור נעלם מעינינו ובית המדרש תופס את מקומו כגיבור הסיפור, וכיאה לגיבור של כל סיפור, בית המדרש ומייצגיו עוברים דרך מתחילתו של המעשה ועד סופו ואף משתנים לנגד עינינו.

בכדי להמחיש אמירה זאת נבקש לקרוא קריאה צמודה את המעשה מתחילתו:

- אָמרוּ עָליוּ עַל הַלֵּל הַזָּקֵן
 - הסיפור מסופר רטרואקטיבית, במבט לאחור, כשהלל הוא כבר הלל הזקן והתפיסה שלו (הבאה לידי ביטוי במעשה חכמים רבים נוספים) של פתיחת הדלתות לכל אדם כבר ידועה ומוכרת. לכן, נוכל להניח כי ההדגשה שסיפור זה עוסק בתחילתו של הלל מבקשת להצביע על כך שזהו המקום בו התחילה להתגבש אישיותו וסגנון הארת הפנים ופתיחת הדלתות של הלל.
 - שֶׁכָּל יוֹם יוֹם
 - תיאור השיגרה הקבועה של הלל – אקספוזיציה.
 - הָיָה עוֹשֶׂה וּמִשְׁתַּכֵּר בְּטִרְפָּעִיק
 - לא מסופר במה הוא עובד כיוון שהעבודה היא פונקציונאלית לגמרי. יש לה משמעות רק כיוון שהיא מאפשרת לו קיום והיא איננה עומדת בפני עצמה כלל.
 - חָצִיו הָיָה נוֹתֵן לְשׁוֹמֵר בֵּית הַמִּדְרָשׁ
 - מי הוא השומר? האם הוא חלק מבית המדרש? נשים לב כי לא כתוב שהוא נותן את הכסף ללימוד התורה, אלא לשומר, שגם הוא דמות חיצונית למה שקורה בפנים. מדוע הוא שולט על הפתח? השומר המוצב בפתח משחרר את מי שנמצא בפנים (חכמים) מדאגות חומריות, אבל גם מהבנה של מה שקורה בחוץ והצורך להתמודד עם אותו חוץ.
 - וְחָצִיו לְפָרְנָסָתוֹ וּלְפָרְנָסַת אֲנָשֵׁי בֵּיתוֹ.
 - מצד אחד איזון ברור בין העולמות, מצד שני בית המדרש מופיע ראשון וברור כי הוא התכלית שסביבה נע הכל. אנשי הבית צריכים להתפרנס בדוחק כדי לאפשר את הלימוד.
 - פָּעַם אַחַת
 - תחילתו של המעשה עצמו, המאורע החריג.
 - לֹא מָצָא לְהִשְׁתַּכֵּר וְלֹא הֵנִיחוּ שׁוֹמֵר בֵּית הַמִּדְרָשׁ לְהַפְנִים
 - נשים לב - אי ההשתכרות משאירה את בני הבית רעבים אבל זה החלק השולי של הסיפור ואיננו יודעים מה התרחש בבית כאשר הכסף לא הגיע. החלק הארי מבחינת הלל ולכן גם מבחינתנו הוא ההישארות מאחורי דלתות בית המדרש הסגור. השומר שאמור להכיר אותו כיוון שכל יום הוא מגיע לבית המדרש לא עושה שום הנחות לחריגה הזו. הוא דמות של "שומר השערים" המשחרר את בית המדרש עצמו מעימות עם מי שרוצה להכנס אבל אין באפשרותו.
 - עָלָה וְנִתְּלָה
 - הרגשה של סכנה מרחפת על הניסיון להיות חלק מבית המדרש למרות הכל.
 - וַיָּשָׁב עַל פִּי אֲרָבָה
 - הארובה שהיא צינור מתפקדת כאן גם כסמל לקשר שצריך להיות בין החוץ לפנים. בחוץ קר, והארובה מאפשרת חיבור של חום פיזי אך גם מטפורי בין העולמות. חום התורה מחמם את המציאות כולה ומעלה אותה.
 - כְּדִי שְׂיִשְׁמַע דְּבָרֵי אֱלֹהִים חַיִּים
 - לא המשכורת שנותנת לו אוכל מחייה אותו אלא דברי התורה – זוהי תפיסתו של הלל – "לולי תורתך שעשועי אז אבדתי בעוניי", אך אנחנו עדים לכך שלמרות שהתורה היא החיים, כאן היא מעמידה את המבקש אותה בסכנת מוות.
 - מִפִּי שְׁמַעֲיָה וְאַבְטָלְיוֹן.
 - בית המדרש שעד עכשיו היה גוף ערטילאי מקבל פנים ושמות – שמעיה ואבטליון.
- בנקודה זו בעצם מסתיים תיאור דמותו של הלל. אם המטרה היתה לספר על ההקרבה של הלל, הסיפור היה יכול להסתיים כאן. אבל הסיפור לא עוצר. הוא עוזב לחלוטין את דמותו של הלל הקופא על גג בית המדרש ועובר אל הבית החם פנימה.

הפירוט שיופיע מיד מאוד לא אופייני למעשה חכמים כיוון שכולו תיאורי. הוא כולל פרטים רבים שברגע הראשון נדמה שאנחנו לא באמת זקוקים להם והיה ניתן לקצר את המעשה באופן משמעותי. מה פשר האריכות? אריכות זו מבקשת להעצים את מה שכבר סופר וכן להיות מעין התחלה, אקספוזיציה חדשה, שתוביל אותנו לקונפליקט חדש – העולם שבחוץ אל מול העולם של בית המדרש.

- **אָמְרוּ: אוֹתוֹ הַיּוֹם עָרַב שַׁבַּת הָיָה**
- העצמה ראשונה: ערב שבת הוא זמן משמעותי גם בבית – הכסף החסר הוא מסעודת השבת. גם בעולם כולו – אלו הם בין השמשות של רגעי המעבר בין חול לקודש.

- **וַתְּקוּפֹת טִבֵּת הַיְּתֵה**
- העצמה שנייה: אמצע החורף.

- **וַיֵּרֶד עָלָיו שֶׁלֶג מִן הַשָּׁמַיִם.**
- העצמה שלישית: תופעת מזג אוויר חריגה. בהמשך תצוין כמות השלג, שגם היא מעידה על הגזמה, שתכליתה לעבות את הסיטואציה הקשה בה הלל נתון. נשים לב לביטוי: "מן השמיים". וכי מאיפה ירד השלג אם לא מן השמיים?! אלא, יש כאן ניסיון ליצור תמונה של משהו גדול יותר מכוון יותר מסתם תיאור של מזג אוויר קשה. בנקודה זו אנחנו נפרדים מההלל על גג בית המדרש עוקפים את השומר וסוף סוף נכנסים פנימה...

- **כְּשֶׁעָלָה עֲמוּד הַשָּׁחַר**
- כאשר התמונה עוברת לבית המדרש היא פותחת בציפייה, בבית המדרש מצפים לאור, לגאולה. האוירה בו היא שונה לגמרי. מה שמתואר מחוץ לבית המדרש הוא הלילה. בבית המדרש מצפים ליום.

- **אָמַר לוֹ שְׁמַעְיָה לְאַבְטָלְיוֹן: אֲבָטָלְיוֹן אַחִי**
- האוירה בבית המדרש שונה לחלוטין מן החוץ, בתוך בית המדרש נשכח השומר העומד בפתח וחוסם את הכניסה. כל האוירה אומרת ערבות ואהבה – "אחיי".

- **בְּכָל יוֹם**
- ביטוי זה שולח אותנו מיד לתחילתו של המעשה. אנחנו הרי יודעים מה קורה כל יום – הלל בבית המדרש אך הפעם הוא איננו שם.

- **הַבֵּית מֵאִיר וְהַיּוֹם אָפֵל, שְׁמָא יוֹם מָעֵן הוּא?**
- למרות הקושי ננסה לקרוא את שאלתו של שמעיה בעיניים פקוחות: כמה מנותק בית המדרש מן המציאות?! הרי בחוץ לא רק מעונן אלא יש מזג אוויר קיצוני – שלג, סופה – האם אל בית המדרש לא מגיע אפילו משב רוח קל?! האם בית המדרש הוא מעין תיבת נוח על המים הסוערים אך הצוהר שאמור להאיר ליושבי בית המדרש לא מאיר עוד?! ומעל הכל – האם הלומדים אינם מבחינים בכך שמישהו משמעותי חסר בתוך בית המדרש, מישהו שאולי בזכותו הבית מאיר כל יום ובזכותו ניתן לעבור את הלילה הגדול?!

- **הַצִּיצוֹ עֵינֵיהֶן**
- התפקחות – יושבי בית המדרש מתעוררים פתאום לכך שיש עולם בחוץ, עולם שהיה שקוף בשבילם עד עתה, וברגע שרואים אותו אפשר לראות את המציאות כפי שהיא.

- **וַרְאוּ דְמוּת אָדָם בְּאַרְבֶּה.**
- הארובה שאותה סימנו כקשר בין פנים לחוץ בחלק הראשון, חוזרת ברגע שהם נזכרים כי יש עולם מחוץ לבית המדרש והיא זאת המסמנת להם שהם שכחו מישהו בדרך – את האדם. נשים לב כי הם לא רואים את הלל דווקא, הרי הם לא יודעים מי הוא השוכב על הגג. יש כאן אמירה חתרנית מאין כמוה: האדם כאדם צריך להראות, אחרת היום אפל, אחרת יש חסימה ביחסי הגומלין בין פנים לחוץ. ולא רק שהפנים אינו משפיע מטובו החוצה כראוי, אלא גם הפנים הולך ומחשיך.

- עלו
- לא השומר עולה כי אם הם עצמם, והשומר היה כלא היה. זהו השינוי המיוחד: הם מצילים את האדם ובכך מאירים בחזרה את בית המדרש.
- ומצאו עליו רום שלש אמות שלג.
- המציאות המאיימת בחוץ כמעט קמה עליו ועליהם. הם הצליחו להשתנות ברגע האחרון ממש.
- פָּרְקוּהוּ וְהִרְחִיצוּהוּ וְסָכוּהוּ וְהוֹשִׁיבוּהוּ כְּנֶגֶד הַמְּדוּרָה.
- הוא רצה לשמוע דברי אלוקים חיים, אבל המעשים שלהם, הפריצה שלהם החוצה ברגע האחרון, היא המחיה אותו.
- אָמְרוּ: רְאֵי זֶה לְחַלֵּל עָלָיו אֶת הַשָּׁבֶת.
- המסקנה שלהם לאחר השינוי היא – ראוי "זה", דהיינו: האדם – כל אדם לחלל עליו את השבת.

ההתרה מלמדת אותנו כי ניתן לגשר על הקונפליקט בין החוץ לפנינו כאשר הצינור בין החוץ לפנינו מתפקד כמו שצריך ולא נחסם בשרירות או בקשיחות לב. נשים לב: השומר נעלם לחלוטין. הם עצמם לוקחים אחריות מלאה ומצילים אותו בעצמם ולכן הם גיבורי המעשה שלנו. הם שוברים את החומה בין עולם החוץ והפנים ולא מסירים אחריות. כל כך קל לייצר חומת אש שתקיף את הלימוד ובתוכה הכל יישכח, אבל אז תמיד מרחפת הסכנה כי גם בית המדרש ילך ויחשיך. הצלת האדם היא גם ההארה לבית המדרש כולו.